

“ראש ראשי חדשים”

מאת עזרא פליישר

מן המפורסמות היא שימי ראשי חדשים חשובים היו בעיני בני ארץ ישראל הקדומים כמיני חגים, וכמה ציונים ציינו בהם כיוצא במועדים ממש¹. גם בפיוטי ארץ ישראל הקדומים מצאנו עקבותיה של זיקה זו, ויש בידינו כמה וכמה סדרות פיוט, יוצרות, קרובות ופיוטי ברכת המזון, שנתחדו על ידי מחבריהם להיאמר בימי ראשי חדשים². גם ההלכה והמנהג הארץ־ישראליים קבעו לימים הללו נימוסים של יחוד, כגון ביטול מלאכה וכגון סעודה מיוחדת³ שלא היו נהוגים כיוצא בהם בבבל ובשאר תפוצות ישראל. חיבה זו שנדעה לימי ראשי חדשים מאת בני ארץ ישראל הקדומים—בניגוד לזיקתם של בני הגלויות לימים אלה—נבעה מן הסתם מן הפריבילגיה שהוכרה לארץ ישראל מימי קדם לקבוע מועד קידושם של חדשים ושל שנים, זכות שלא ניתנה מעולם כיוצא בה לבני התפוצות. קידושי החדשים נעשו בארץ ישראל, גם לאחר שהתחילו מקדשים על פי החשבון ולא על פי הראייה, בעסק גדול ובפומבי⁴ והתרחקותם של דורות מאחרים על זכות־יתר ארץ־ישראלית זו גרמה בדרך הטבע לטיפוחם האוהד והמועדף של מנהגות הימים הללו ושל סדרי תפילותיהם.

המקורות המקובלים הנוגעים לעניין זה אינם מבליטים הבלטה מיוחדת את ראש חודש ניסן, אף על פי שראש חודש זה נזכר כראש־שנה לכמה דברים במקורות קדומים⁵. כל מקום שמצאנו בו הלכות, מנהגות או פיוטים של ראשי חדשים מצאנו לראש חודש ניסן בתוך שאר ראשי חדשים בלא שום ציון של יחוד כלל.

אבל מצאנו פיסקה סתומה במסכת סופרים⁶ שלפי פשוטה נראית מדגישה את ראש חודש

1. כגון שהיו נהגים לומר “והשיאנו... את ברכת מועדיך” גם בראשי חדשים, כיוצא בימים טובים, השווה ירוש' ברכות פרק ט, דף יג ע"ד ופסיקתא רבתי א.א.

2. השווה א. מרמרשטיין בנספחות למאמרו “קידוש ירחים דרבי פינחס” בהצפה לחכמת ישראל כרך ו עמ' 47 ואילך. והשווה זולאי, ידיעות המכון לחקר השירה העברית כרך ה' עמ' כנו; א. מ. הברמן בידיעות המכון שם עמ' גט ואילך וש. ידר בגנוי קויפמאן כרך א עמ' 81. עשרות פיוטי ראש חודש צפונים עוד בגניזה.

3. עיין בעניין זה במאמרו של מרדכי מרגליות, מועדים וצומות בארץ ישראל ובבבל בתקופת הגאונים, שהופיע ב“ארשת” (תש"ד) עמ' ר ואילך ובמראי המקומות שם.

4. ראה לעניין זה מאמרו של ש. ספראי, המקומות לקידוש חדשים ולעיבור שנים בארץ ישראל לאחר החורבן, תרביץ לה, עמ' 27 ואילך. ועיין במסכת סופרים פרק יט הלכה ז, מהדורת היגר עמ' 329 ובמראי המקומות המצויינים שם. והשווה גם במאמר הנזכר של מ. מרגליות עמ' ריא, ובמאמרו של מרמרשטיין, קידוש ירחים דרבי פינחס, הצפה לחכמת ישראל כרך ה עמ' 234.

5. במשנת ראש השנה, א, א.

6. מהדורת מילר פרק יט הלכה ה, עמ' XXXVI ושם עמ' 226 ומהדורת היגר יט, ג עמ' 325 ושם במבוא עמ' 30.

ניסן כראש חודש מצויין על פני ראשי שאר החדשים, וזה לשון הפיסקה: בראש חודש ניסן צריך להזכיר ביום ר"ח הזה. וכבר הורה הגר"א בהגהותיו "ניסן נמחק", לפי שלא נשמע מעולם שראש חודש ניסן שונה משאר ראשי חדשים. כל שכן שאף בשאר ראשי חודשים אומרים בתפילה "ביום ר"ח הזה". כיוצא בהגר"א כסבור היה גם מילר במהדורתו למסכת סופרים⁷ וכיוצא בהם גם חכמים שלאחר מיכן⁸, שתיבת "ניסן" שבתוך הטכסט נראתה בעיניהם מיותרת ובלתי מובנת מכל וכל.

עם גילויי הגניזה נתלבנו בסוגיה זו כמה וכמה סתומות וידיעותינו על מנהגות ראשי חדשים של בני ארץ ישראל נתרבו במידה ניכרת. בשנת 1921 הדפיס א. מרמרשטיין את פיוטי קידוש הירחים של הפייטן הקדום ר' פינחס⁹ ובתוספות למאמרו¹⁰ הדפיס כמה טכסטים רבי חשיבות שעניין כולם במנהגות ראשי חדשים של בני ארץ ישראל. בין שאר הקטעים הביא כאן גם נוסח של עמידת מוסף של ראש חודש מתוך כ"י אדלר סימן 2943.4, ושם מצאנו את ציון לשון הברכה הרביעית שלעמידה בזה הלשון: ברוך אתה יי מקדש ישראל וראשי חדשים. ופי ראס שהר ניסן יקול (= ובראש חודש ניסן יאמר) ברוך אתה יי מקדש ישראל וראש ראשי חדשים.

על פי כתב יד זה חזר היגר במהדורת מסכת סופרים שלו ותיקן את נוסח הפיסקה הנל ל"ובראש חדש ניסן צריך להזכיר ביום ראש ראשי חדשים הזה"¹¹.

אישור לנוסח זה בחתימת ברכת החודש בראש חודש ניסן מצאנו בכ"י נוסף מן הגניזה, הוא כ"י ט"ש K. 6/66. כתב היד הזה מכיל פיוטי קידוש ירחים (לא משל ר' פינחס) לחדשים ניסן ואייר, ונוסח הברכה המצויין בסוף הפיוט המכוון לחדש ניסן הוא בדיוק כנוסח שמצאנוהו בכ"י אדלר הנזכר לעיל: בר[וך מקדש ישראל] ורא[ש] [רא[שי] חדש[ים]].

למעלה מן השינויים הקלים הללו בנוסח הברכה מצאנו לראש חודש ניסן מובלט כיום טוב לכל דבר, בעל שם מיוחד, פיוטים מיוחדים ואף נוסח של קידוש מיוחד על הכוס, בכ"י ט"ש H 12/11 חלק א. כ"י זה, שמיקרופילם ממנו מצוי במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שליד הספרייה הלאומית בירושלים הוא קטע מתוך סידור שרוב המנהגות

7. עמ' 226: "Das 'ניסן' ist ein Schreibfehler".

8. השווה דעתו של מרמרשטיין על נוסח ההלכה במסכת סופרים במאמרו Mitteilungen zur Geschichte und Literatur aus der Geniza ב-MGWJ כרך 69 (1925) עמ' 361: "Dieser Text spottet jedes vernünftigen Erklärungsversuchs", והשווה שם הצעת תיקון משלו. יש לציין שמלת "ניסן" אינה חסרה בכה"י של מסכת סופרים אלא מעותק אחד, הוא כ"י מינכן.

9. הצפה לחכמת ישראל כרך ה, עמ' 225 ואילך.

10. שם כרך ו, עמ' 47 ואילך.

11. השווה דברי היגר במסכת סופרים שלו עמ' 325, הערה לטור 8: "בכתב היד הגירסא 'בראש חודש הזה' והגהתי לפי הסברא". ועיי' ש.

הנרמזים בו מנהגות ארץ ישראל הם, אך הוא נועד לשמש בית כנסת שלגולה ומצויים בו גם קצת מנהגות חר"ל, כגון מנהגות שמחת תורה לפי סדרי הקריאה השנתיים ביום טוב שני של שמיני עצרת¹² וכגון פיוט שנקבעה אמירתו בפרשת יתרו משום עשרת הדיברות שבה (לפי החלוקה השנתית). כנגד זה מצאנו בו הוראות בעניין שבת וזאת הברכה לפי מנהג הקריאה התלת-שנתי והוראות שרומזות להפסקת קריאת הסדרים (התלת-שנתיים) בשבתות ארבע-הפרשיות. גם ההפטרות המצויינות לחגים השונים הפטרות של אי הן על פי רוב, וכיוצא בזה נוסחאות התפילה המצויינים בסופי הפיוטים. כתב היד מביא לפי סדר לוח השנה הוראות תפילה ופיוטים לחגים ולשבתות המצויינות¹³ ובקטע שנשמר מתוכו (6 דפים) מצויים בשתי חטיבות של ג-ג דפים רצופים סדרי הימים הבאים הלכותיהם: חטיבה א': פורים, פרשת פרה, פרשת החודש (עם הוראות מיוחדות בעניין הקריאה בתורה אם חלה פרשת החודש להיות בראש חודש ניסן) וראש חודש ניסן; חטיבה ב': שמחת תורה של בני חרל, שבת וזאת הברכה לפי סדר הקריאה התלת-שנתי¹⁴, שבת וראש חודש, שבת פרשת יתרו וסדרי חנוכה.

כתב היד נראה ראוי לעיון ולעיבוד מפורטים והוא מיוחד במינו לא רק מבחינת המנהגים הנרמזים בו אלא גם מבחינת הפירוט המדוקדק שבו מתנסחים מנהגות אלה. מחבר הסידור לא הסתפק בהבאתם של סדרי התפילה, כמקובל, על ידי רמיונות או לשון קצרה, אלא תיאר ופרש אותם בהרחבה וציין הן את שעתם, הן את מקומם והן את דרך ביצועם על ידי שליח הציבור או הקהל. עניין מיוחד יש בקטעי הפיוט המובאים בכתב היד ובמיוחד בפיוטי המעריב המרובים יחסית שכולם עשויים בדפוס אחיד שיש בו מן היחוד. גם המונחים הטכניים, הנזכרים בטכסטים כשהם משמשים, לעתים קרובות, שלא בהוראתם המקובלת, נראים מצריכים לימוד ועיון.

כמה וכמה פרטי מנהגים חשובים מצויינים בכתב היד הזה ואינם מעניינינו כאן. הקטע

12. ברם השווה לעניין זה מה שנאמר על אנשי ארץ ישראל ואנשי בבל בקהיר במסעות ר' בנימין מטודילה מהד' אדלר עמ' סג, שאף על פי שאלה מסיימים את התורה בכל שנה ואלה מסיימים בשלוש שנים יש ביניהם מנהג ותקנה להתחבר כולן ולהתפלל ביחד ביום שמחת תורה וביום מתן תורה.

13. בכתב היד גופו לא נכלל, כנראה, אלא פיוטים שלא הוכנסו למחזורים הקבועים שהיו נהוגים באותה קהילה. בדרך קבע מובאים כה"י רק מערביות ושבעות של ערבית. בשביל פיוטי תפילות הבוקר שולח כה"י לקובצי פיוטים, כגון מה שמצאנו בהוראות לתפילת שחרית של פורים: "אליצור, באקאיל או בגיר אקאיל, ואללחש, ויעיד אלצלוה בקרובה אעני במעמד אולה 'אמתך וחסדך אל תרחק' יטלב מן דיואן אלמעמדות", ר"ל: [ויאמר את] היוצר במאמרות (= בפיוטים) או בלא מאמרות. [ויאמר את] העמידה בלחש, ויחזור על התפילה באמירת קרובה היינו מעמד תחילתו 'אמתך וחסדך אל תרחק' המצוי בדיואן המעמדות. הקרובה לפורים המצויינת כאן היא של הקלירי.

14. את הקטע הזה הדפסתי במאמרי "שמחת תורה של בני ארץ ישראל" בסיני נט, עמ' רט ואילך.

הנוגע לענייננו מצוי בסוף החטיבה הראשונה ואינו שלם לפנינו. דף נוסף מכתב היד בהמשכו מצאתי באוסף ט'ש 13 H 3/11, אלא שדף זה חסר את חלקו העליון ועדיין אף הוא אינו מעמיד את הקטע עד סופו. ונביא כאן את הטכסט כלשונו:

לילה ניסן ויסמא ראס אלהאל אלכביר
(= ליל ניסן, וייקרא ראש החודש הגדול)

אלמזמור (= מזמורו של יום 15) יי מלך גאות לבש כול' יי מלך תגל הארץ
ישמחו איים רבים ענן וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו כול' או מזמור
שירו ליי שיר חדש כי נפלאות עשה 15 *

אלמעריב

• בְּלִילֵי רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה אוֹת יִשׁוּעָה
בוּ בְּשָׁרֵינוּ טוֹבָה שְׁמוּעָה
גּוֹאֵל זְכוֹר בְּרִית וְשְׁבוּעָה
דּוֹד מַעְרִיב עָרַב כִּי לֵךְ יִי הִישׁוּעָה

ב[רוך] א[תה] יי המע[ריב] [ער[בים] אהבת

5 בְּלִילֵי רֹאשׁ הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ יָרִים
וְתִיק עַת יַחִישׁ מְדַלֵּג עַל הָהָרִים
זְכוֹר יִזְכּוֹר בְּרִית הוֹרִים
חֵיפַת אֶהְבְּתוּ יַעֲזֹר וְחֹסֵד הַנְּעוּרִים

ב[רוך] א[תה] יי אוהב שמע
ב[רוך] ש[ם] כ[בוד] מ[לכותו] ל[עולם] ועד

15. הלכות התפילה של כל הימים המובאים בכתב היד פותחות לעולם במזמורי היום המיוחדים.
15*. מזמור זה מצויין במקום אחר בכה"י כמזמור של שבת וראש חודש ונראה שהוא מכון
כאן למקרה שר'ח חל להיות בשבת.

* הערות לפיוט המעריב. מערכת הפיוטים מיוסדת על הפסוק "החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון
הוא לכם לחדשי השנה" בשמות יב, ב, אלא שתיבותיו מחולקות בראשי החטיבות בערבוביה
מסויימת. בראש שתי החטיבות הראשונות הקדים הפייטן למלות המסגרת את התיבה "בלילי".
טורי הפיוטים מעמידים, אחרי מלות הפתיחה הנטולות מפסוק המסגרת, סדר אלפביתי שנשתבש
בכמה טורים. ה"זולת" הארמי נראה זר, והוא חתום בסופו "סהלאן", ועיין על כך להלן. המעריב
עצמו אינו חתום. 6. ותיק — כינוי לקב"ה. עת יחיש — לכשיבוא. מדלג על ההרים — שיר השירים
ב, ח. זולת — כך קרויים הפיוטים הבאים אחרי קריאת שמע ולפני פסוק "מי כמוך באלים וכי"
גם במערכות פיוטי הערבית בגניזה, כיוצא ביוצרות, על שום שקטעי התפילות הקבועים שנאמרו
בערבית אחרי קריאת שמע זהים היו, במנהגות א", עם אלה שנאמרו בשחריית, אלא שמילת

זולת

אֱלֹהָא אֲדִירָא שְׁמִיה
 בְּיָסָן פֶּרֶק עֲמִיה 10
 בִּירְחָא קְדָמָא וְלִי תוֹקֶפִיָּה וְרוּמִיה
 דִּן מְצָרָא בְּשׁוּלְטָן עֲמִיה

בִּירְחָא קְדָמָא הֵימָן קָיִים אֲבָהָתְהוֹן
 וְאַפֶּק מִשְׁעֲבֻדָּא גְלוּתְהוֹן
 בִּירְחָא קְדָמָא וְכֵן חֲפֹשׁ לְחֻלְדוּתְהוֹן 15
 חִירוֹת לְמַכְתָּב בֵּיה שְׁמָתְהוֹן

בִּירְחָא קְדָמָא טִיבוּתָא דְסַבָּא אִידְכֵּר
 גְּלוּתֵיהּ שְׁנִיב וְדִכֵּר
 בִּירְחָא קְדָמָא כְּבֹשׁ מְעִיקוּהִי וְעֵכֶר
 לְבוֹכְרִיהָ קָנָא וְלֹא אִיתְמַכֵּר 20

בִּירְחָא קְדָמָא מַחֲזָן עֶשֶׂר מַחֲזָן
 נְהַרְיָהוֹן סְגוּ וְאַצְהִינֵן
 בִּירְחָא קְדָמָא סְקוּ עוֹרְדַעְנִיא וְאַעִיקִינוּן
 עֲלִיהוֹן עֲלֵת קַמְלָתָא וְאַצְעֲרִינֵן

בִּירְחָא קְדָמָא פִּגְרֵיהּ יִתְהוֹן עֲרוּכָא 25
 צְעִירְהוֹן בְּמוֹתָנָא רַבָּא
 בִּירְחָא קְדָמָא קְצִירוֹן בְּשִׁיחְנָא וְגִיבָא
 רְעִיעִי בְּרִדָּא פְּצִיעִי גּוּבָה

"ויציב" של שחרית הוחלפה בערבית בתיבת "ואמונה". 13. הימן — אימן, קיים. קיים אבהתהון — את ברית אבותיהם. 15. זכון — זכות. 16. חירות וכו' — לכתוב את שמותם לחירות. 17. טיבותא הסבא — צדקתו של אברהם אבינו. 18. שניב ודכר — עזר וזכר. 19. כבש מעיקוהי — הכניע את המצרים להם. 20. ולא איתמכר — אולי צ'ל: איתנכר. 21. מחן עשר — מכות עשר. מחנן — הכה אותם. והריו מונה אותן. 22. סגו — גודדו מלשון הכל סג (תהלים נג, ד). ואצהינון — והצמיא אותם. 23. סקו — עלו. עורדעניא — צפרדעים. ואעיקינון — והציקו להם. 24. עליהון עלת — עליהם עלתה. קמלתא — צ'ל: קלמטא, ר"ל כינה. 25. פגר יתהון — המית אותם. 26. צעירהון — ציער אותם. במותנא רבא — בדבר גדול. 27. קצירון — החליש אותם, החליא אותם. בשיחנא — בשחין. גיבא — תיבה זו מובאת בערוך על פי תרגום ירושלמי כמקבילה לתיבת "חרוץ" בויקרא כב, כב: "עורת או שבור או חרוץ או יבלת" (— דסמי, דתביר או דגביא או נסיס). וכך נמצא בכ"י ניאופיטי של תרגום ירושלמי (השווה ש. שפיער, היחסים שבין הערוך לתרגום ירושלמי, ניאופיטי 1, לשוננו לא, עמ' 197). 28. רעיעי ברדא — רצוצי ברד. פציעי גובה —

בִּירְחָא קְדָמָאָה שְׁכִינְתָּהוּן אִיתְאַפִּילַת בְּנִהוּרְיָא

תְּבָרִינוּן בְּמַחַת בּוֹכְרִיא

30

בִּירְחָא קְדָמָאָה סְהֶרָא אֶסְהֶר לְאֲדִירְיָא

נָפֶק וְאִתְמַלִּיל עִם תְּרִי נְבִיאָא

גוף

חֲדָשִׁים טּוֹכְסוּ עַל מוֹלֵד לְבָנָה

יִידַע חֲשֹׁבוֹנָם לְמַקְוֶסְרַת מוֹר וּלְבֹנָה

כְּהוֹצִיא אַבּוּתִינוּ מִפֶּרֶךְ לְבִינָה

35

כֵּן יוֹצִיאֵנוּ וְכַעַל יָם גִּשּׁוּרָרוּ בְּשִׁשּׁוֹן וְרָנָה

בגילה

רֵאשׁוֹן מוֹבְחָר מִחֲדָשִׁים

נוֹדַע בְּמַקְהֵלוֹת צֶאֱן קְדָשִׁים

סְגוּלִים יִהְיוּ בּוֹ קְדוּשִׁים

נִצַּח כְּעוֹלָלִים וְיוֹנָקִים לְמַלְכָּם מְקֻדְשִׁים

40

זה צור יש[ענו]

הוא לְכֶם פְּדוּת מַעוֹלָם

צִמַּח יְחִישׁ אֱלֹהֵי עוֹלָם

קוֹלְכֶם יִשְׁמַע כְּאַבּוּתֵיכֶם אֲשֶׁר מִמְּצָרִים הִצִּילָם

בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחַמְלָתוֹ הוּא גֹאֲלָם

ב[רוך] א[תה] יי גאל ישראל

לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה שְׁנִים עָשָׂר 45

שְׁמָתָה נִסָּן נְגִיד וָשָׁר

שׁוֹבְבִינוּ לְמַקְדָּשֵׁינוּ גוֹתֵן לָחֶם לְכָל בָּשָׂר

וּסְרוּס סוֹכַת שְׁלוֹמָךְ עָלֵינוּ וּבְשׁוּרוֹת טוֹבוֹת בּוֹ נְבוֹשָׁר

פצועי ארבה. 29. שכינתהון — ביתם, מקום שכינתם. איתאפילת — קדר. בנהוריא — ביום. 30. תברינון — שבר אותם. 31. סהרא — נוגה אור. לאדיריא — כינוי לכנסת ישראל. 32. תרי נבייא — משה ואהרן. גוף — בכהי מצויינת כך החזרה מן הזולת אל המסגרת התבניתית של מערכת המעריב. בדרך כלל מצויינים כך בכהי של הגניזה פרקי הפיוט הגדולים המשולבים בשבעות, והמכוונים כנגד הברכה הרביעית שלעמידה. 33. חדשים טוכסו — סודרו. למקושרת מור ולבונה — לכנסת ישראל (שיר השירים ג, 1). 35. כהוציא — כשם שהוציא. 37. ראשון — החדש הראשון. 42. צמח — את המלך המשיח. 43. כאבותיכם — כמו את קול אבותיכם. 47. שובבינו — נראה שצ"ל: תשובבנו, להשלמת הא"ב.

השכיבנו עלי מה קלת לילה אלפור וקדיש ואללחש וקדיש (= השכיבנו כדרך שאמרתי בליל פורים¹⁶ וקדיש, ותפילת העמידה בלחש, וקדיש). תרתיב אלקידוש, סבת כאן או חול. אן כאן סבת פיקול בעד אללחש ויכלו וברכה שלשבת וקדיש ויטלע אלנבול יקדס. ואן כאן לילה אלאחד לא יקול רחום ואדא פרג אלקדיש אלדי בעד סדר יומו יטלע אלנבול מכאן אלהבדלה. ואן כאן פי איאם אלגמעה פבעד אלקדיש אלאכיר, כמא קלנא. ואדא טלע אלנבול, אן כאן סבת יבתדי באלאקויל ללסבת אולא, ואן כאן לילה אלאחד יבתדי בהבדלות ואן כאן איאם אלגמעה יבתדא : (= סדר הקידוש, בין שתהיה שבת ובין שיהיה חול. אם תהיה שבת, הרי יאמר אחרי התפלה בלחש ויכולו וברכה של שבת¹⁷ וקדיש. ויעלה לבמה¹⁸ לקדש. ואם יהיה ליל יום ראשון¹⁹ אל יאמר [והוא] רחום²⁰. ולכשיגמור את הקדיש שלאחר סדר יומו²¹ יעלה לבמה [לקדש] במקום ההבדלה. ואם יהיה בימות החול, הרי אחרי הקדיש האחרון כמו שאמרנו. וכשיעלה לבמה, אם תהיה שבת — יתחיל באמירות של שבת קודם, ואם יהיה ליל יום ראשון יתחיל בהבדלות²² ואם יהיה בימי חול יתחיל :

* מְרוּמָם עַל תְּהִלּוֹת עִם קְדוּשִׁים / וּמִהֲלָלוּ לְחַפְצֵיהֶם דְּרוּשִׁים
 שְׁמוֹ לְעֵד אֶהְלֵל וְאֶרְוִמָם / בְּרֹאשׁ חֹדֶשׁ וְרֹאשׁוֹן לְיָחִידִים
 הָכִי הַסְלִיא פְּלָאִיו בּוֹ לְעַמּוֹ / וּבּוֹ עָלוּ פְּדוּיִים וְחַמּוּשִׁים
 חֲסִין יְהִי עֲשֹׂרוֹ עֶשֶׂר עֲטָרוֹת / וְרֹאשׁוֹן בּוֹ גִּתְנוּ שֵׁר חֲמֻשִׁים

16. ר'ל לפי נוסח ימות החול.
17. הכוונה לתפילת "מגן אבות" ולברכת "מקדש השבת" שבסופו.
18. הוראתה של המלה "אנבול" = במה, נתלבנה על ידי ש.ד. גויטיין במאמרו "אנבול — בימה של בית כנסת" שנדפס בקובץ "ארץ ישראל" כרך ששי עמ' 162. היא עוד מופיעה בכה"י כמה פעמים בהקשרים שונים.
19. ר'ל : מוצאי שבת.
20. מכאן שאילולא מוצאי שבת — אומרים והוא רחום בליל ראש חודש ניסן. לפי מנהג זה לא אמרו אפוא והוא רחום לפני תפילת מעריב של מוצאי שבתות. וראה בנידון זה בסידור רב סעדיה עמ' כה כנגד עמ' מא ושם הערה לטור 7. והשווה גם בסדר רב עמרם גאון דפוס ווארשא תרכ"ה דף לא. א.
21. כלומר : אחרי ואתה קדוש וכו' וקרא זה אל זה. השווה בסדר רב עמרם דף לא. א : ואומר ואתה קדוש וקרא זה אל זה. ואומר כולי סדרא וכו'.
22. בכה"י כתוב : בהדלות — והוא ט"ס.

* הפיוט שקול במשקל המרובה וחתום "משה חזק" (גם : חליף ? או : חלפון ?) 1. לחפציהם — על פי תהלים קיא, ב. 4—5. עשר עטרות — על פי מה שאמרו חז"ל במסכת שבת פז, ב : אותו

5 זָבֹול מִשְׁכָּן אֲנִי הוֹקֵם בְּרֹאשׁוֹ / וּבֹה הִחַל לְהִקְרִיב שֵׁי וְאֲשִׁים
קָהַל עָמּוֹ לְצִיּוֹ בּוֹ כְּעָלוֹ / שְׁלִישִׁית בּוֹ יְהוָה עֹלִים וְחָשִׁים
חֲסִדִּיהָ לְכֵן יוֹדוּ פְּגָרִים / וְאֵת שְׁמֶה תְּהַלֵּל כָּל נַפְשִׁים
תָּם יִקוֹל (אֲחֵר כֵּךְ יֹאמֶר) לְחֹן] אֵב הַמֶּן בְּכָל נִתְבָּרֵךְ

אֲלִיסוֹן, מֶה מִשְׁבַּח הָדִין יִרְחֹא
דְּבִיָּה אִיתְּפָּרְקוּ אֶבְהֵן וּבְנִין
10 בְּפִלְגֻת לִילָה אִיתְּגַלִּי קִירִים
וְיִמְיָנִיה פְּשׁוּטָה עַל יִשְׂרָאֵל
זִיבְרִי דְּמִצְרָאִי אִיתְּעַבְדּוּ לְשִׁמָּא
חֻלְף דְּשַׁעְבִּידוּ יֵת עָמָא —

עד כאן הטכסט בכ"י ט"ש H 12/11 חלק א'. הדף שנתגלגל לסימן 13H 3/11 באוסף ט"ש חסר, כפי שצויין, את חלקו העליון ואי אפשר לדעת אם הוא המשכו הישר של הדף שתוכנו הובא בזה או שמא אין הוא אלא המשך הדף שלאחריו. לפי מספר השורות הממוצע שבדפי כה"י, חסרות מן הדף שלנו כ־13 שורות, ואפשר שהן הכילו את השלמת הפיוט הארמי שהבאנו כאן תחילתו. ברם יותר נראה לשער שחסר לנו דף אמצעי, שהרי הדף המצוי בידינו כאן מביא בראשו סיומו של פיוט, וקשה לשער גם את תחילתו של זה באותם י"ג טורים שכבר שיערנו בהם שהכילו אף את סוף הפיוט שבכ"י H 12/11:

[ע-א] • ירח בתרא... רבותא ומלכותא

וא... .. נהור סגיא

ואנא ירחא קדמאה שלם קיצא

... .. על יד משה ואהרן

5 תם ילחן

מלילו עם כל כְּנִישְׁתָּא [דִּישְׁרָאֵל לְמִימַר] בְּעֶשְׂרָה לִירְחָא הָדִין וְיִסְבֵּן לָהּ זָבֵר אֲמַר לְבֵית
[אַבְא] אִימְרָא לְבֵיתָא

כָּל כְּנִישְׁתָּא דִּישְׁרָאֵל

10 מלילו עם אֶבְהֵן... ..

היום (שהוקם המקדש, ר"ל ראש חודש ניסן) נטל י' עטרות: ראשון למעשה בראשית וכו' ראשון לעבודה וכו'. שר חמישים — גדול (השווה ישעיה ג, ג). 6. לצייו — נראה ט"ס במקום: לצייו. 7. פגרים — גופים, כנגד "כל נפשים" שבסוגר. הפיוט "אב המון בכל נתברך" המצויין כלחן נדפס על ידי דוידסון בגנזי שכתר עמ' 196. 8. אליסון — מלת פתיחה יוונית, "רחם עלינו", ואולי כאן במשמעות: הרחום, ככינוי לקב"ה. 10. קיריס — מלך, מן היוגית. 12. גיבירי — גיבורים. לשמא — לשממה, לשמה.

* הערות לטכסט שבכ"י 13H 3/11. 1—4. שירי טורים שמכילים סופו של פיוט. 5. תם ילחן — אחר כך ישיר. 6. מלילו וכו' — נוסח תרגום אונקלוס של שמות כב, ג. 10. מלילו עם אבהן... —

כָּל כְּנִשְׁתָּא דְיִשְׂרָאֵל
מְלִילוּ גִיבְרִיא וְדַחְלִיא
כָּל כְּנִשְׁתָּא דְיִשְׂרָאֵל
מְלִילוּ עִם [כְּהֻנְיָא וְלִוִּי־א]
כָּל כְּנִשְׁתָּא דְיִשְׂרָאֵל 15

דהכין כתיב ומפורש

וְאָמַר יְיָ לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּאַרְעָה דְּמִצְרַיִם יִרְחָא הָדִין רִישׁ יִרְחֵיא קְדָמָי הוּא לְכוּן לִירְחֵי שְׁתָּא
מְלִילוּ עִם כָּל כְּנִשְׁתָּא כּוּל'

קול ל[חן] גדלו אהיה

20 יְשׁוּרוּן בְּיִרְאָת צוּר תִּהְיָ חָבִיב
שְׁמוֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב

לְחֹדְשֵׁי שָׁנִים עֶשֶׂר
נִיסָן נִגִיד וְשֶׁר
וּבּו בְּרָכָה נְכוּשֶׁר
25 לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב מ

וְנִיסָן לְשֵׁם נִיסִים
נִקְבַּע לְעֻמוּסִים
וּבְכוּרִים יְהוּ עוֹשִׂים
לְפָנֵי יְיָ אָבִיב מ

30 יוֹם קָרְבָן חֹדֶשׁ תַּעֲל
כְּמֵאמַר אֵל עַל

יש להשלים כנראה: ובנין, השווה בחטיבת הקודמת טור 9. 12. גיבריא ודחליא — גיבורים ויראי ה'
17. ואמר ה' וכו' — נוסח ת'א של שמות יב, א—ב. ואהרן — בנוסח ת'א שלנו: ולאהרן. בארעה —
הכתיב בת'א שלנו בארעא. דמצרים — בת'א אחרי מלה זו: למימר. ירחא הדין — יש להוסיף:
להון. ריש ירחיא — נוסח ת'א שלנו: ירחין. 19. קול — אמור. גדלו אהיה — רומז כנראה לפיוטו
של ר' יהודה הלוי שנדפס על ידי בראדי בדיואן ח'ד עמ' 192 ושתחילתו כך. אם השערה זו
נכונה נמצא שכה' נכתב לכל המוקדם במחצית השנייה של המאה ה'ב. 21. שמור וכו' — דברים
טז, א. 25. למועד וכו' — שמות כג, טו ועוד. 26. לשם — במקום: על שם. 27. לעמוסים — לכנסת
ישראל. 28. ובכורים וכו' — על פי ויקרא ב, יד: ואם תקריב מנחת בכורים לה' אביב וכו' והשווה
בספרא ובמנחות פא, ב; פב, א, שהכוונה לעומר המובא בפסח. 31. אל על — כמאמר הקב"ה שהוא
אל עליון. ואפשר לפרש תיבת "כמאמר" כאמירה מוסגרת, ו"אל (א' סגולה) על" קשור ל"תעל".

חֶרֶק הַכֶּהֶן דָּמוֹ עַל

הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב

שָׁמֹר סו

שלם ל[חן] מטב בשורות 35

[ע"ב]] הו[דו[ ]
 [גסן]]
 [א] לי מקדש ה[שבת] ת[
 הודו ומרשות ובורא פרי הגסן ועצי בשמים
 40 [ובו]רא מאורי האש אלי בין קדש לחול ת[ם]

ברוך אשר קדש עם קדש
 בביאור כתבי קדש
 גיל יגילון חכמי דת קדש
 דורשים הגיון כל חדש 45

השנים עשר חק לעם קדש
 ושלשה עשר ביאר לאנשי קדש
 זיהרם היאך ומניהם להתחדש
 חכמם ובוננם אותותי כל חדש

טוהרים משולים ככוכבים 50
 יודעים חוקים ומצות טובים
 כלל ופרט מחשבים
 לקידושים ועבורים מלשבים

מרום חדש בית ארמוני
 נוחח תחדש עם שיר דוכני 55

32. חֶרֶק — ויקרא יז, ו. 35. שלם — איני יודע משמעות מלה זו כאן. אפשר שהיא באה לסמן את סוף הפיוט, ברם בגוף כהי מסומנים סופי הפיוטים בדרך כלל בתיבת "תם". מטב בשורות (כנראה : מיטב, או : מיטיב בשורות) — לא מצאתי פיוט שתחילתו כך. 38. אלי — עד מקדש השבת. 40. תם — אחר כך. 42. אשר וכר — הפיוט מצוי גם בכ"י אדלר 1292 דף 3א (להלן : א). 43. בביאור וכר — במצות התורה. 44. גיל יגילון — א : חדש גילה לחכמי דת קדש. 45. הגיון כל חודש — א : חשבון כל חדש וחדש. 46. השנים עשר — הכוונה לי"ב החדשים. לעם — א : לעדת. 47. ושלשה עשר — עניין עיבורי שנים. לאנשי — א : לצאן. 48. זיהרם — הזהירם. נוסח כ"י א : חדש זיהרם לעבר לכל ששה ושלשים חדש. 49. חכמם — החכימם. ובוננם — עשאם נבונים. ר"ל : הסביר להם. 52. כלל ופרט — א : חדש כלל ופרט. 53. לקידושים וכר — א : לתיקון מועדים וקידושים. 55. נוחח וכר —

שְׁמַחַת עוֹלָם תְּחַיֶּינָה עֵינִי
עֲנוּת זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יי

פְּדוּת תְּחִישׁ לְקִדּוּשִׁים
צִמְחַת הַצִּמְחָה לְבִנֵי יִשְׂרָאֵל
קוֹל רִנָּה וְיִשׁוּעָה מִחֲדָשִׁים 60
שִׁיר תּוֹכְנִים בִּי כְּאֶשֶׁר [הַשָּׁמַיִם הַחֲדָשִׁים]

עד כאן נוסח הטכסט בכ"י ט'ש 13H 3/11.

*

לפי מנהג הקהילה שסידור זה היה בשימוש אצלה נחשב איפוא ראש חודש ניסן יום מצויין לא רק כנגד ימות החול הפשוטים אלא גם כנגד שאר ראשי חדשים. דבר זה נראה מוכח ממה שמצאנו בכתב היד שלנו סדר מיוחד של פיוטי-חג רק בשביל ראש חודש שחל להיות בשבת (בחטיבה השנייה של כה"י), אבל לא מצאנו לא לפניו ולא לאחריו שום ציון בשביל ראש חודש שחל להיות בחול. ואי אפשר לומר שמא היו ציונים כאלה באותם חלקים מתוך כה"י שאבדו, שהרי כה"י נראה מסודר יפה ואין לשער שעניין ראש חודש סתם הובא בו שלא בסמוך לעניין ראש חודש שחל להיות בשבת. ועוד, שכל דיני ראש חודש ניסן נזכרים כאן כדברים שבחידוש שאין המתפלל יודעם ממקום אחר, ונמצא כל מה שנאמר כאן בראש חודש ניסן אינו נהוג אלא בו בלבד.

פיוטי המעריב המובאים בטכסט שלפנינו אפשר שמלכתחילה בשביל ראש חודש ניסן נכתבו ואפשר שלא נתחברו אלא בשביל שבת פרשת החודש שחלה להיות בראש חודש ניסן, ברם דבר זה כשלעצמו אינו חשוב לענייננו, שהרי בין כך ובין כך מנהג הסידור לא קבעם אלא בשביל ליל ר"ח ניסן. הפיוטים עצמם אנונימיים ורק ה"זולת", שנראה זר גם על פי לשונו וגם על פי סגנונו, חתום "סהל'אן" ויש להניח שנכתב בידי הפייטן הנודע ר' סהל'אן בר אברהם איש פוסטאט בן המאה העשירית—האחת עשרה, שכמה מיצירותיו נשתמרו בגניזה.²³

כ"י א: ניוחח בו תחדש עם שיר דוכני. 56. עולם — א: עולם בו. 57. ענות — א: ענה יענה. 58. החיש לקדושים — א: תשלח לעם קדושים. 59. הצמיח — א: תצמיח. 60. מחדשים — א: בו מחדשים. 61. שיר תוכנים — א: שית תומכים לתיכון שמים חדשים. כי כאשר השמים החדשים — הושלם על פי הכתוב בישעיה סו, כב.

23. עיין עליו בספרו של י. מאן על היהודים במצרים וכ"י לפי המפתח, ולאחרונה ב"שירים חדשים מן הגניזה" לפרופ' ח. שירמן, עמ' 75 ואילך. קרוב מאוד לשער שגם ר' סהל'אן לא חיבר את פיוטו זה ל"ראש החודש הגדול", שהרי הוא נמנה, כידוע, עם ראשי הקהילה הבבלית בפוסטאט, וקשה להניח שחיבר פיוט בשביל מנהג ארץ ישראלי מובהק כזה שלפנינו.

חידוש מפתיע בכה"י שלנו הוא עניין הקידוש. מאז פרסם מרמרשטיין את פיוטי קידוש הירחים של ר' פינחס שוררת מבוכה במחקר בשאלה אם באמת נהגו בני ארץ ישראל הקדומים לקדש על הכוס בלילי ראשי חדשים כדין קידושי שבתות וימים טובים, ועדיין לא נתלבנו הדברים כל צרכם. מרמרשטיין עצמו כמדומה שראה את פיוטי ר' פינחס שהדפיס בקידושים ממש²⁴ וכך ראה את פשוטם של דברים גם מרדכי מרגליות²⁵. ברם זולאי חוכך היה בדעתו בנידון, ובזהירותו האופיינית כתב על סוג פיוטים זה²⁶ ש"עדיין לא הוברר טיבו ואין אנחנו יודעים לא יומו (ראש חודש או שבת מברכין) ולא מקומו בתפילה (שחרית או מוסף או קידוש על הגפן)". ואף על פי שאין כאן המקום להאריך בזה²⁷ אציין שכמעט אין ספק אצלי בכך שפיוטי ר' פינחס הפיוטים האחרים כיוצא בהם המצויים בגניזה²⁸ לא נתחברו מלכתחילה כפיוטי קידוש ממש, ואין מהם ראייה על כך שמנהג ארץ ישראל היה לקדש על הכוס בלילי ראשי חדשים. ומכל מקום, על פי מה שלפנינו ברור שמנהג מקומו וזמנו של כתב היד היה שלא לקדש על היין בלילי ראשי חדשים סתם, שאילו היה מנהג פשוט לקדש בלילי ראשי חדשים סתם לא היה בעל ההוראות מפרט את מנהגות הקידוש המיוחד של ליל ר"ח ניסן בפירוט כזה, כל שכן שבשעה שהוא מציין את הלכות שבת וראש חודש אינו מציין בקידוש שום ציון כלל²⁹, ואילו היו מקדשים בראשי חדשים סתם, בימות החול, היה הדבר זוכה לציון בנוסח הקידוש של שבת וראש חודש, כדין כל קידוש שלשבתות שחלו להיות בימים שחייבים אף הם בקידוש, וכדין ראש חודש ניסן שחל להיות בשבת כמצויין בטכסט שלפנינו. נמצא בעל הסידור לא הכיר קידוש בראשי חדשים, אלא בראש חודש ניסן בלבד. לפי ההוראות שבטכסט נמצאנו למדים שראש חודש ניסן שחל להיות במוצאי שבת הבדלה קדמה בו לקידוש היום, ואפשר שהוא לפי ההלכה של ארץ ישראל שגרסה הבדלה בסדר ינה"ק גם בימים טובים שחלו להיות אחרי השבת³⁰.

24. מלבד מה שנרמז במאמריו בהצפה לחכמת ישראל הנ"ל, נאמר כך במפורש במאמרו ב-MGWJ שנזכר בהערה 8 לעיל, עמ' 364.

25. השווה במאמרו הנזכר, עמ' ריב. ומה שהזכיר שם שמצא בקטן מן הגניזה "קידוש של ראש חודש שחל להיות במוצאי שבת מסודר יחד עם הבדלה בסדר ינה"ק" ומציין שם בהערה 5 כי ט"ש H 3/11(a), נראה שהוא טעות דפוס: בדקתי את כה"י הנ"ל ואין בו קידוש של ראשי חדשים כלל. ואפשר שנתכוון כה"י שלפנינו וצ"ל H 12/11(a), ברם גם כאן אין מה שצויין על ידיו.

26. ידיעות המכון זכר' כרך ה' עמ' קכו.

27. אני מתכוון לדון בנושא זה בהודמנות קרובה.

28. עיין אצל זולאי בידיעות ה', שם. מלבד מה שצויין שם מצויים בגניזה פיוטים נוספים מן הסוג הזה בשפע יחסי.

29. הציון שבסוף סדר הערבית של שבת וראש חודש הוא: "יתגדל וסאיר לואזם אלסבת" ר"ל: יתגדל, ושאר חובות השבת. ונמצא מסיימים הסדר כבשאר שבתות.

30. השווה מאמרו הנזכר של מ. מרגליות, עמ' ריב-ריג. ושם הערה 6.

הרכב הקידוש מופלא אף הוא. לכאורה מציין הסידור את כל הטכסטים שלמן הפיוט השקול "מרומם על תהלות עם קדושים" ועד סוף הקטעים כשייכים לסדר הקידוש, אבל באמת אין הקידוש גופו מתחיל אלא במקום הברכה על היין בע"ב של כ"י H 3/11. קטעי הפיוט שלפני כן אינם אלא שלשלת של פיוטי פתיחה לקידוש, ונמצא עצם הקידוש מובלט מכוחם יותר משמצאנו כך אפילו בקידושים של חג³¹. מוקדם ומאוחר משמשים כאן בערבוביה; הפיוטים "מרומם על תהלות עם קדושים" (חתום: משה חזק, ואין לדעת מי הוא) ו"ישורון ביראת צור תהא חביב" (חתום: לוי, אף הוא אין לדעת מי הוא) כתובים בנוסח שירת הקודש העברית בספרד, ראשון מהם שקול במשקל כמותי, שני מהם כתוב בצורה כמראזורית. שניהם אי אפשר שנתחברו קודם למאה האחת-עשרה. כנגד זה נראה הפיוט האלפביתי הארמי "אליסון מה משבח הדין ירחא", על פי לשונו ומקצבו, קדום מאוד, ומוצאו נראה ארץ-ישראלי במובהק. כיצא בזה הפיוט שלאחר מכן שסופו נשתמר בכ"י ט"ש H 3/11; השארית המועטת שנותרה כאן מעידה שהפיוט תיאר ויכוח בין חודש ניסן לבין שאר חדשי השנה, ואפשר שיש כאן סוף הפיוט הארמי הקטוע שהדפיס מרמרשטיין בהצפה לחכמת ישראל כרך ה' עמ' 233 על פי כ"י אוכספורד 2827/12 (כך צ"ל במקום 2827/29) ושתחילתו "איתרמי פולמוס ביני ירחייה"³². בכ"י אוכספורד הנ"ל משמש הפיוט רשות לאלפביתין (כך!) של פרשת החודש. לאחר פיוט זה מובא בקידוש שלפנינו נוסח תרגום אונקלוס (בקצת שינויים) של שלושה כתובים מפרשת בראשית שמות (יב, ג; יב, א—ב) וביניהם שייר של ליטאניה ארמית שהיתה מעיקרה, כנראה, אלפביתית³³.

נוסח הקידוש עצמו מתחיל ב"ברוך אשר קידש עם קדוש"; קודמים לו בטכסט שיירי רמזים לנוסחאות המקובלים שלקידוש בשבת (במקרה שראש חודש ניסן חל להיות בשבת) ושלחבדלה (במקרה שר"ח ניסן חל להיות ביום א'). פיוט הקידוש עצמו ידוע במקצתו, וסטרופה ראשונה שלה מובאת בנוסח "קידוש הירחים" שהדפיס מרמרשטיין בהצפה

31. יש לציין כאן את העובדה שמעולם לא מצאנו נוסח מ ח ו ר ז בקידושי שבתות וימים טובים. מקצת מנוסחאות הקידוש הא' מפותחים יותר מאלה הידועים לנו ממנהגות חרל, ובמיוחד זכו קידושים של לילי פסחים במנהגות א'י לניסוחים עשירים וארוכים, אבל אף אלה לא מצאנום לעולם מחורזים. דבר זה נראה גם הוא מעיד על כך שפיוטי קדושהירחים שבידינו (שכולם, או כמעט כולם, מחורזים) לא נועדו לשמש קידושים ממש.

32. זה לשון הפיוט: אתרמי פולמוס ביני ירחייה כד שלח אוגוסטוס לארעא דאיגיפטוס/אתון כות גרמי גבזין על מזלין ונידע בהיידן מנן ישראל מתפרקין / געה ניסן והא כדן אמר להון קיבלו מני כל דנאמר לכון / ניסן אמר להון שתוק פומיכון דאנה הוא אבהון ואנה הוא דפרק להון מן שעבודא". הטכסט מובא בכה"י כפיוט שלם, אבל אין ספק שהוא חלק בלבד של פיוט ארוך, כמוכח מתוכנו ומתבניתו. קטע ממנו (באותיות ו—ע) מובא, כנראה, בכ"י ט"ש H 10/78.

33. בכל טור הובאו כנראה שתי אותיות. בטכסט שלפנינו: עם א'בהן וביני; ג'יבריא ד'חליא; כ'הניא ו'ליא. הטורים שבינתיים ושללאחר מכן הושמטו כנראה משום אריכותם.

הנ"ל כרך ו', עמ' 47–48 על פי כ"י אדלר 2969 דף 5, ב³⁴ וכ"י אדלר 2943 דף 9, א³⁵ והוא נמצא בשלמות גם בכ"י אדלר 1292 דף 3, א³⁶, בנוסח שונה במקצת. פיוט זה מהווה את נקודת המגע בין מנהגם של בני קהילה זו לבין מנהג קידוש הירחים של בני א"י, שאחד מנוסחאות קידוש הירחים הנפוצים שלהם הועבר הנה לשמש בנוסח הקידוש המיוחד של לילי ראש חודש ניסן.

למרבה הצער אין לשון הברכה שבסוף הקידוש לפנינו בכה"י, אך נראה שלא נהיה רחוקים מן האמת אם נשער אותו וזה לנוסחאות שכבר פגשנום לעיל: מקדש ישראל וראש ראשי חדשים.

34. אצל מרמרשטיין: 2969,4. ולשון הקטע: אשר קידש ראש חודש / בביאור כתבי קדש / זיהרם זמני חודש / חיכמם אותותי כל חודש. ואחר כך, כנראה, נוסח שני של הסטרופה האחרונה שבפנים: אמץ עדת קדושים / באות ברית חדשים / גידל חדשים מקדשים / דרושים כשמים החדשים. 35. אצל מרמרשטיין: 2943,4. הטכסט כאן: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדש עם קדש / בביאור כתבי קדש / זיהרם זמני חודש / חיכמם אותותי כל חודש. נוסח זה נדפס שנית על ידי הברמן במחניים חוברת צ (ניסן תשכ"ד) עמ' 96. פתיחות בנוסח זה ובדומה לזה מצויות גם בשאר כתבי יד הן באות עובר לנוסחות שונים של פיוטי קידוש ירחים. 36. כאן מובא הטכסט אחרי כמה פיוטי קידוש ירחים, מקצתם של ר' פינחס, ובראשו כתוב: "אחר יצלח לכל שהר" – ר"ל: קידוש אחר, יפה לכל חודש. אני מביע בזה תודה נאמנה לד"ר מנחם שמלצר, ניו יורק, שהמציא לי בטובו צילומים מכה"י הנ"ל מאוסף אדלר.